

Hallands äldsta brukssamhälle Rydöbruk

- format av vatten och människor

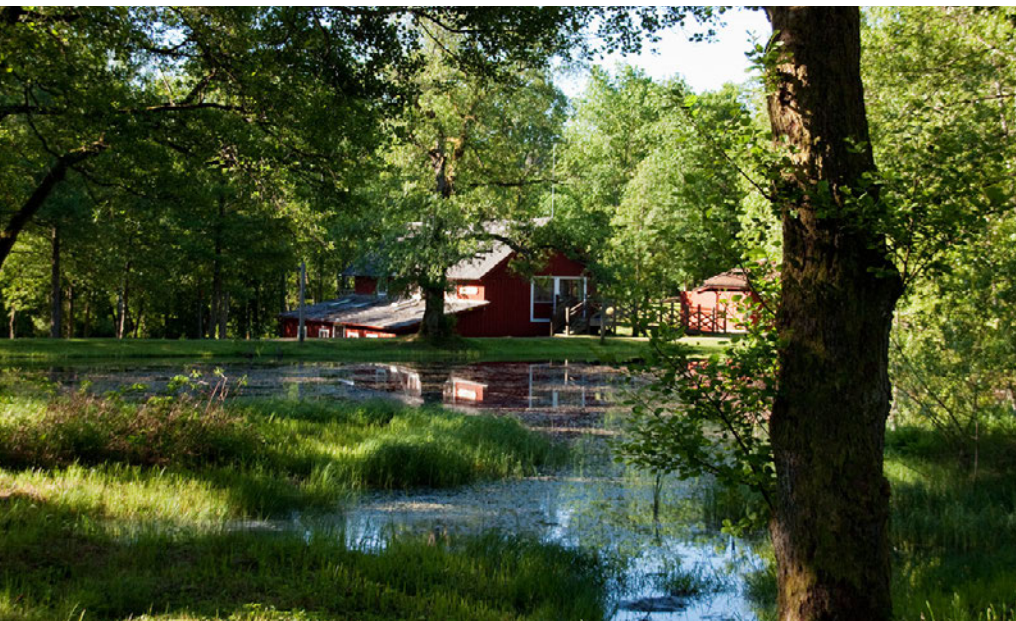

Vid Knystaforsen i Nissan, precis där den urgamla gränsen mellan Sverige och Danmark löper fram, anlades 1742 ett järnbruk med tråddrag och vattendrivna hammarverk. Efter hand utökades det tidiga industricentrat med kvarn, garveri, benstamp, vadmalsstamp, sågverk och handpappersbruk. Under några korta perioder på 1800-talet smiddes här också stångjärn.

Rydöbruks samhälle - av idag - formades först efter 1897, under den storindustriella epoken. Den kom av att ett sulfittmassa- och pappersbruk byggdes intill det gamla och som kom att sysselsätta runt 300 arbetare under inledningen av 1900-talet.

Bruksmiljöerna är förhållandevis väl bevarade. Denna broschyr inbjuder till en rundvandring i spåren av drygt 250 års industrihistoria.

Väl bevarade kulturmiljöer

6. Kraftverket

Från 1919 drevs bruket med elektricitet som kunde utvinnas tack vare en kanal som grävts från Nissan till ett nedsläpp genom två väldiga vattentuber. Fallhöjden till kraftstationsbyggnaden var 24 meter. En rad välhuggna gråstensblock är allt som finns kvar sedan kraftstationen revs under inledningen av 1990-talet. Kraftstationskanalen finns däremot kvar.

1. Järnbruket

Resterna från denna era, som inleddes 1742, göms mellan den gamla hålldammen och Knystaforsen. Intill dammen finns den enda byggnad som står kvar från den tidiga bruksepoken, sågverket (byggt 1870), som är omgjord till ett bostadshus. Järnbruket låg här med smides- och kniphamar, tråddrag och under några korta perioder under första hälften av 1800-talet också stångjärnssmide.

2. Massa- och pappers bruket

Byggnaderna från nästa bruksepok – sulfittmassans tid – tillhör de bäst bevarade bruksmiljöerna i Halland. Grupperade längs vägen alldeles öster om bron ligger i medsols ordning: Brukskontoret, massabrukets byggnader (numera snickerifabrik), ställverket, badhuset, brandstation och ett litet våghus i trä med stora portar i båda gavlarna. Intill massa bruket finns det tidigare finpappersbrukets byggnader. Industrikomplexet började muras upp 1897 och massaepoken tog slut redan 1945. Byggnaderna har därefter använts av varierande industrier. Snickeriet, som haft störst utrymme, var leksaksfabrik (AB Toy) efter 1945 och en bit in på 1950-talet.

3. Kungskällan

Brunnens överbyggnad är en sentida konstruktion. Men gamla berättelser säger att kungar och drottningar för flera hundra år sedan släckte sin törst i kallvattenkällan, vid anhaltstopp under resor längs Nissastigen. 1828 fick källan stort värde för handpappers bruket som anlagts på motsatt sida Nissan. Vattnet leddes dit via urholkade trästockar och blandades med fibrer från linnelump till massabrygd för pappersarken.

4. Bruksherrgården

1828 blev Bruksherrgården flyttad hit från närbelägna Gustavsbergs gård. Herrgården har varit corps-de-logi för såväl järnbrukspatroner som för de senare massabrukets direktörerna. I början av 1990-talet restaurerades byggnaden till utseendet från tiden närmast efter förra sekelskiftet och rymmer idag tre bostadslägenheter. Annexet, trädgårdsmästarebostaden, var bostad för brukets trädgårdsmästare som också drev en handelsträdgård med växthus.

5. Vekaparken

Skogsområdet med gamla ekar och hasselsnår var betesmark för nötkreatur under tidigt 1900-tal. Det var också rekreationsområde för både bruksnobless och arbetare. Längs grusvägen i området finns Hallands första anlagda tennisbana.

7. Bruksgata

Rydöforsvägen kantas av samhällsdelen Fors prydliga egnahems- och uthusbyggnader, som arbetarna på bruket byggde åt sig redan under 1900-talets första år. Den gemensamma matkällaren från förr står stadigt med stensatt vägg mot gatan.

8. "Fors badhåla"

Längs Femsjövägen finns dammen efter Högadals kvarn. Klubbåns ljumma vatten lockar fortfarande till bad sommardag. Uppströms finns en 300 meter lång flottningsränna, helt och hållet byggd i sten, vilken minner om hur massaved flottades denna väg året 1918. Flottningsrännan fungerade dåligt för sin uppgift och Bruket gav snabbt upp försöken att via vattenvägarna frakta sin råvara från Mjälaskogarna. Det stora röda huset vid kanalbron är före detta Kvarnägarebostaden.

längs Knystaforsen i Nissan

9. Rydöbruks kapell

Förr var Rydöbruk uppdelat på tre församlingar (Torup, Långaryd och Färgaryd) och saknade gudstjänstlokal inom Svenska kyrkan. Rydöborna samlade själva ihop pengar och 1922 stod kapellet färdigt. Det brann ned 1957 men återuppfördes snabbt till samma utseende, nu med en interiör präglad av flera kända hallandskonstnärer, bl. a. Erik Olson och Walter Bengtsson.

10. Glassbodammen

Ett imponerande verk av sin tids stenhuggare. Dammen byggdes för att leda vatten via en lång kanal till kraftverket längre nedströms. Huset intill var bostad för dammvakten.

11. "Rydö badhåla"

Anlades 1940 och var under åtskilliga decennier en omtyckt badplats, om än med humusbrunt vatten. I många år hölls här simskoleundervisning på somrarna. Skärkeån, intill och uppströms badplatsen, har vackra canyonliknande landskapsformationer.

12. Järnvägen och stationen

Bandelen, som i Torup ansluter till järnvägen Halmstad – Nässjö, drogs fram till Rydöbruk 1898. Det var i samband med att sulfitmassafabriken uppfördes och en förutsättning för dess verksamhet. Järnvägen användes under de första åren endast för godstrafik. När pappersbruket i Hyltebruk var under uppbyggnad, 1908, förlängdes järnvägen dit och öppnades året efter för persontrafik. Den funkisliknande stationsbyggnaden är från 1919. Den tidigare stationsbyggnaden flyttades ett par hundra meter norrut till korsningen med Femsjövägen.

13. Spånskivefabriken

RY AB:s engelska bartremmaskin, som tillverkade pressade skivor av spån, var den första i världen av sitt slag som sattes i drift. Det skedde 1957 och äventyret varade i drygt 20 år. Den stora brädfordrade röda lagerbyggnaden, närmast järnvägen, tillhör däremot 1900-talets tidiga massabruksepok.

14. Sjukstugan

Det som nu är ortens bruksmuseum var tidigare sjuksköterskemottagning. Syster Stina bodde själv i byggnadens bortre del. Den lilla byggnaden i trädgårdens innersta hörn var "epidemisjukhus". Här isolerades rydöbor som insjuknat i olika virusjukdomar.

15. Centrala Rydöbruk

Längs Nissadalsvägen – en gammal sträckning av Nissastigen – grupperade sig 1900-talets första centrumbebyggelse med affärslokaler, kaféer och matserveringar. Den kompletterades efter hand med tomter och byggnader som fick ett slumpvist och planlöst förhållande mellan sig, upp mot "Rävabergets" sluttningar. Promenera exempelvis upp längs Olas gränd och få en bild av det.

16. Knystahall

Sågnen talar om en jättes kast mot Långaryds kyrka, av den tio meter höga stenen (egentligen ett flyttblock från inlandsisen). Sedan den allra tidigaste gränsdragningen mellan Sverige och Danmark har Knystahall varit ett gränsmärke och det fortfarande mellan landskapen Halland och Småland. På den öppna planen och framför den långa jordkällaren stod fram till 1985 en av de två hyreskaserner som var och en hade plats för tolv arbetarefamiljer i små lägenheter. Den andra kasernen fanns ett stenkast söderut, där ett antal parhus grupperar sig idag.

Dokument på handpapper av linnelump från Rydöbruk kan man ännu hitta bland arkiverade domstols- och myndighetshandlingar. Papperet känns igen på vattenstämpeln med bikupan samt texten RYDÖ. Tillverkningen krävde renare vatten än Nissans och pumpades från Kungskällan över ån genom uppborrade timmerstockar.

17. Missionshuset

Rydö Friförsamling byggde 1900 den kyrka som nu är ett statligt Kulturminne. Utseendemässigt och interiört är byggnaden närmast intakt från den tiden. Missionshuset och församlingen ingick så småningom i Svenska Missionsförbundet.

18. Tjänstemannabostäder

Längs Idrottsvägen ligger byggnader som från tidigt 1900-tal var tjänstebostäder för några av bruksbolagets högre tjänstemän. Längs ut mot idrottsplatsen finns Inspektorsbostaden. Det som omvandlats till klubbhus för Rydö golfklubb var brukskassörens bostad. Längre österut innanför kurvan mot "Stora lid" - backen ned till industrierna - ligger Förvaltarebostaden. Alla tre husen är väl bevarade i förhållande till sina ursprung.

19. Folkets hus

Byggnaden uppfördes 1909 en bit utanför dåtidens samhällskärna; på mark som inte stod under inflytande av bruksbolaget. Här har hållits flammade agitationstal, allvarsamma studiecirklar, fackföreningsmöten, amatörteater, konserter,

föreläsningar, filmvisningar, dans och en mängd festligheter. Publikrekordet anges vara satt av Putte Wickman, som vid en konsert vid mitten av 1950-talet drog 720 personer. Möjligen är det överträffat under några av de omättligt populära bingokvällarna i slutet av 1960-talet.

Fabriken 1900

Detta material är framställt som en del av projektet Industriebistoria i Nissadalen. Detta projekt syftar till att stärka området som turistmål och skapa fler arbetstillfällen för bygden genom att ta tillvara på och synliggöra den unika industriebistoria som finns i området.

www.nissadalen.com

